

**SABRİ ÜLGENER'İN
BİR TÜRK WEBER'İ OLARAK
PORTRESİ**

Prof.Dr.Ahmed Güner SAYAR*

Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı Devleti'nden ekşi-sermaye birikimi¹ ile iktisadi madde karşısında ağır ve hantal bir dünya görüşünün şekillendirdiği bir insan tipolojisini devraldı. Osmanlı-Türk insanının iktisadi davranışsal kalıbını belirleyen atıl zihniyetin oynadığı belirleyici rol, bilhassa Batıda sermaye ile bilimsel bilginin evliliği sonucu sanayi ihtilali ile daha da netleşmiş oldu. Sürdürülen pasif gelenekçilik, Sultan II. Mahmud'un reformlarına yansdı. Ulema (sübjektif bilgi sahipleri) sanayi ihtilalinin Osmanlıya uzanan dalgalarının yarattığı tesiri anlayacak, yorumlayacak hatta modernizasyona kapı açacak asgari bir objektif bilgisine sahip değildi. Tanzimatlı yıllarda önce Mustafa Sami, daha sonra Namık Kemal ve Ahmed Midhat Efendi 'say' kavramını ön plana çıkarma gayreti içinde oldular. Ancak tabanda bir kıpırdanma olmadı. Muallim Naci'nin 'Görün' redifli gazeli insanımızın çakıldığı ataleti, bir başka açıdan, zühd küresinin boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir:

Çıkmın şu savma'adan zahidan! Cihanı görün!
Nasıl güzel geçiyor âlemin zamanı görün!
Bilin betâlet ü gayret nedir, ne hasıl eder!
Bakın şimendifere! Bir de kârvânı görün!
Çalışmayıp oturanlarda zülül ü ye'se bakın!
Oturmayıp çalışanlarda izz ü şâmı görün!²

* I.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ 1933 yılında konulan kazanç vergisi üzerine çevreden bir şair, Kastamonulu Mehmed Teyfik [Safolu] Efendi'nin bir dizesini zikredelim:

Var mıdır servet elinde millîtin sermayeden
Kâr için olsun sana vergi-yi mu'tâdın yeri

[A. Abdulkadiroğlu, **Kültürümüzden Esintiler**, (Ankara, 1997), s. 48].

² Muallim Naci, **Fürûzan**, (İstanbul, 1303), s. 27. Bir başka yerde Muallim Naci'nin şu beytine rastladık:

"Terakkiyat-ı sanâyi" refaha baidir
Bizim için bu cihet akdem-i mübahisdir"

[**"Muallim Naci'nin Şiirleri"**, (İstanbul, 1997), s. 319. (Haz. A. Hayber-H. Özbay)]Naci'nin bu dizelerinin yazıldığı yıllarda bazı münferid kıpırdamalara, 1880'ler itibarıyla rastlandı. İslam ahlakı ile kapitalizmin ruhu arasındaki uyumun ortaya çıkması rasyonel iş organizasyonunu kurarken sermaye birikimi gücünü 'zühd' küresinden sıyrılıp riyazi tipe geçen mümin insandan almıştır. Mesela *Hacı Bekir*, *Hacı Şakir* dini ilmihale gösterdikleri hassasiyeti ekonomik düzleme, dükkanlarına taşıyan nadir örneklerdendir. Eldeki yetersiz malzemeden biri de şudur: Süleyman Ferid [Eczacıbaşı] Bey

Cumhuriyet idaresi Osmanlıdan devraldığı bir meskenet ordusu ile hem iktisadi hürriyetçi bir ortam içinde kalmayı, hem de Türkiye'nin iktisadi kalkınmasını, "Muasır milletler seviyesine" ulaşmasını hedefliyordu. Bu nasıl gerçekleşecekti? Kurtuluşun ve kuruluşun mimarı Mustafa Kemal Atatürk devletçi ideolojinin altını şu sözlerle çiziyordu:

"...Türkiye Cumhuriyetini idare edenlerin, demokrasi esasından ayrılmamakla 'mutedil devletçilik' prensibine uygun yürümleri bugün içinde bulunduğumuz hallere, şartlara ve mecburiyetlere uygun olur"³

1929 Dünya Krizinin⁴ verdiği ivme ile devletçi uygulamaya geçildi. Bu iktisat ideolojisini daha çok Durkheim-Gökalp anlayışı şekillendirmekteydi. Sabri Ülgener'in akademik hayata geçtiği 1935 de Türkiye'nin iktisadi tablosu kaba hatlarıyla bu idi. O yıllarda İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ndeki Alman hocaların, başta A. Rüstow, sundukları Webergil adeseğe göre kapitalizm belli bir zaman diliminde belli bir coğrafyada, şehirli orta-sınıf Protestan müminler (zahid), bağlı buldukları zühd küresinden hareketle, inanç sistemlerini riyazet küresine taşıyarak riyazi (rasyonel) bir hesap ve kitap adamını üretmişti. Bu ideal tipten hareketle Sabri Ülgener şu gerçeği görmüştü: Genç Cumhuriyetin geleceğini değil de gelişi, iktisadi geriliğinin altındaki zihniyet dünyasının mütevekkil haliyle zühd küresine çakılmış insanları iktisadi gelişme önündeki ciddi bir engeldi. Bu insanların bu dünyanın iktisadi insanı olmak gibi bir sorunu yoktu. Ülgener büyük bir vukufu insanımızın ataletini mümkün kılan zihniyet dünyasına açıldı. Bu dünyaya boş veren, ona 'değmez!' dedirten anlayışın arka bahçesinde dolaştı. Ülgener bânîni tasavvufun yaptırım gücünü gözler önüne serdi. 'Fonksiyonel akıl' karşısında tamamiyle 'tevekkül'ü ön plana çeken bu anlayış insanın sayılı ömrü için bu dünyaya meyletmesinin anlamsızlığını işlemekteydi. Dolayısıyla insanımız yaşadığı iş-güç (ki onun rasyonelleşmesi ayrı bir olgudur)

kayınpederinin ticarethanesi için şu can alıcı tesbitte bulunmuştur: "*Orada öylesine titiz bir düzene tanık olmuştum ki, bu düzen adeta beni büyülemişti*" diyor [Y. Aksoy, **Bir Kent, Bir İnsan**, (İstanbul, 1986), s. 103]. Bu düzlemi inşa eden güç dini olsa bile ekonomide böylesi bir intizam kuranların bizim iktisat tarihimizde yeterli bir şehirli orta-sınıf oluşturmadıklarını biliyoruz. Bu münferid örnekleri, daha çok, İttihatçıların korumacı iktisat politikalarının kıpırdattığını zannediyoruz. Bunun da Weberian bir dürtü olmadığını söylemeye gerek yoktur.

³ A. Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, (Ankara, 1988), s. 49.

⁴ 1929 iktisadi buhranın halk ruhiyatında bıraktığı izleri göstermesi bakımından sözü yeniden Mehmed Teyfik Efendi'ye bırakalım:

Hep muhitinde bozulmuştur tezgahlar
Bir bela geldi umumun başına darlık gibi
[op. cit., s. 51].

kaygısıyla ömrünü tüketmek istemiyor, İslam dini adına batını tasavvufa sığınarakta bu dünyadan (ötekine) kaçıyor. Sözü 19. yüzyılın mutasavvıflarından Geredeli Mustafa-i Rumi Efendiye bırakalım:

Rah-ı Hakk'adır seferim
Ben bu dünyayı niderim
Koyup bir gün de giderim
Ben bu dünyadan usandım⁵

Geredeli Şeyh Mustafa Efendi bu dizeleri Cumhuriyetin ilanından takriben 70-75 yıl önce söylemişti. Söyledikleri şahsi bir eğilimden çok toplumsaldı. Sabri Ülgener'in de bir Nakşibendi dergahında doğduğu düşünülecek olursa o bu sese, bu sesi terennüm eden insanlara hiç de yabancı değildi. Sadece Ülgener mi? Toplumun bizatihi kendisi bu dünyevi olmayan havayı İslam dini adına solumaktaydı. Eldeki verilere göre sadece Melamiler (ya da 'ene-Hakk' [Ben Allah'ım] değil fakat 'ene-maal Hakk [Ben Allah'la beraberim]' tasavvufu ile yoğrulanlar) bu zühd küresini kırarak potansiyel güce sahiptiler. Ancak onlar hem sayıca azdılar, hem de çevrede olmayanlar bile iktisadi üretime pek bulaşmamışlardı. Bu toplumsal miras Osmanlıdan Cumhuriyete devir-teslim oldu. Türkiye Cumhuriyeti devletçilik ideolojisi ile hem Osmanlı-Türk insanını zühd küresine hapseden batını tasavvufu bitireceğini, hem de bu yolla sağlıklı bir firma düzlemine geçebileceğini hesaplıyordu. Ancak devletçi ideolojiye de sağlam basmanın zaruretine inanan Sabri Ülgener giderek esnekliğini yitiren Durkheim-Gökalp iktisadi korumacılığıyla temasa girmeden Keynesçiliği Türkiye'nin iktisadi gelişmesi için sınımlanacak bir iktisat politikası olarak değerlendirdi. Gerçekten de bir Türkiye sevdalısı olarak bu düşüncenin esaslarını zamanını büyük ustalarından biri olan profesör A. H. Hansen'den Harvard'da öğrendi. Ne var ki Türkiye'deki devletçi uygulamalar da kendi sorunlarını üretti. Başboş devletçiliğinin Keynesçil tahlil aletlerinin aydınlığında hesaplanabilir bir zemine oturması bir dilek olarak kağıt üzerinde kaldı. Dahası, Ülgener 1950 sonrasında zuhur eden ve çok partili demokratik hayatın ülkemize bir ikramı olanı eyyamcı politikacılar kuşağının elinde devletçiliğin bozulmasını içi burkularaktan izledi. Gerçi Türkiye'de devletçilik bir dönem için batını tasavvufu devre dışı bıraktı ama bir dönem sonra onun yerini aldı. Sermaye birikimini irrasyonel yollarla özel kesime kaydırıp hem firmaların, hem de kendi semsiyesi altında çalışanların ataletine zemin

hazırladı. Sabri Ülgener'in devletçiliğe soyunması ve bunun bilimsel esaslarını Keynes iktisadına bağlanması Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk on yıllarının şartlarından, o tarihin özgüllüğünden kaynaklanmaktadır. Onun bu tavrı Max Weber'in kendi ülkesinde bu asrın başlarında gördüğü kapitalizmin yarattığı kaderi kabullenmesinden çok, yine Weber'in kapitalizmin rasyonel ilkelerini arama çabalarının dışındaydı. Ülgener bir taraftan tarihin sürüklediği anti-madde zihniyetin köklerine inerken aynı zamanda yaşadığı 'an'da devletçiliğin ileriye dönük firmayı inşa edecek potansiyel gücüne sığınmıyordu. Ülkemizde devletçiliğin doğmasına yataklık eden firmanın Marshallgil firmanın ekonomik düzlemde hükümler oluşu bu defa üreteceği sorunlarla Sabri Ülgener'i bir başka kadere, metafizik-realizme götürmektedir. Sıkıntı ve sancının temelinde, pek açıktır ki Osmanlı asırlarını etki ve itaati altına alan batını tasavvufun iktisadi devletçilikle yer değiştirmesinin, bu defa, günümüzde 1980 sonrasında, kayıtsız ekonomi kuşağında yürütülen irrasyonel-immoral faaliyetlerin (başta uyuşturucu ticareti) Marshallgil firmayı ürettiği ataletle tehdit etmesi gerçeği vardır. Söz konusu itme ve geri tepmelerin yordamlama ile nokta-zamanlı firmayı rasyonellik çizgisinde üretebileceği gerçeği Sabri Ülgener'i Weberci kılan tek hakim unsurdur. Onun sözleriyle:

"...Türk iş adamı, değişen bir dünyada yerini almak ve korumak istiyorsa, dünün sayı ve hesaptan hoşlanmayan, babacan, huzurlu dünyasına elveda demek zamanının çoktan gelip çatdığı bilincine varmakta gecikmeyecektir."⁶

Artık bundan öte kapılar ardına dek açılmıştır. Toplumdan soyutlanmış (asosyal), kurumsal dünyanın, din-töre, değerlerine karşı kayıtsız (amoral) sayı ve hesap yığınları içersinde maddi olan her şeyi (kâr, fayda) azamileştirmekle ömrü tüketen bir insanla karşı karşıyayız. Bu insan bizim insanımız veya bize binlerce mil uzakta bir insan! Hiç fark etmiyor. Kapitalizmin ruhunu satın aldığı, ürettiği iktisadi madde ile tamlanmış bir insan aslında bugünün ve yarının insanı olmaktadır. Sabri Ülgener 1935'lerde Türkiye'ye bakarken zühd küresine çakılmış insanıyla ekonomik geriliğimizden mutsuzdu. Bu defa da 1980'lerde kapitalizmin demir kafesine mihlanmış insanıyla mutsuzluğuna devam etti. Belki onun yaşadığı bu geçiş döneminde ve ertesinde görmek istediği şey Osmanlı'nın küllerinden ayakları üzerine basabilen bir (iktisadi) Cumhuriyetin sinesinden çıkan sayıca az rasyonel insanda gördüğü iktisadi hayatta davranışlarını 'para' ile 'güzel ahlak' (ya da toplumsal mesuliyetini idrak)'in dengeli haliydi. Kaldı ki Ülgener'in yazılarında Weber'in demir bir kafes içersinde bulduğu insanı kurtarmaya veya

⁵ Mustafa-i Rumi (Geredeli-Şeyh), *Divan*, (Ankara, 1998), s. 96 [yay. A. Abdülkadiröglü M. Tatçı].

⁶ S. F. Ülgener, 'Dünden Bugüne İktisat ve İşletmecilik', *Türkiye'de İşletme Biliminin Öncülerine Armağan*, (İstanbul, 1985), s. 168. (vurgu SFÜ.)

dünyaya büyüünü iadeye yönelik tek bir satır bulunmamaktadır. Bu asrın başında Weber'in kaderini, bu asrın sonlarına doğru ülkemizde Ülgener üstlendi. Mutedil Türkçe'nin enfes bir üslubuyla onun kaleminden dökülenler ile günümüz insanını kuşatabilme imkanına sahibiz. Ülgener'in yazdıkları özüksenmeden Türkiye'ye büyüünü iade etmek de boş bir çaba olacaktır.